

Reactie op conceptvoorstel M&M vanuit het KNAG – juni 2019

Opmerkingen over de invulling van de bouwstenen bij het concept van 7 mei Mens & Maatschappij – aardrijkskunde (ook in relatie tot de andere leergebieden).

We hebben vanuit een aardrijkskundige blik gekeken naar het eerste concept van grote opdrachten met een uitwerking in bouwstenen. Het is erg moeilijk om een goed beeld te krijgen. Voor het schoolvak aardrijkskunde is het bijna ondoenlijk om uit de enorme hoeveelheid te destilleren wat er over blijft. Je moet daarvoor 91 (M&M), 95 (M&N) en 64 (burgerschap) pagina's doorwerken, zonder dat je weet wat het nu eigenlijk betekent voor een toekomstig curriculum. Dit zijn nog steeds voorstellen die je eigenlijk niet aan betrokken docenten kunt voorleggen.

We begrijpen dat dit de eerste versie is en er nog verder aan gewerkt gaat worden. Op een aantal punten kunnen bouwstenen ook concreet verbeterd worden. Los van mogelijke verbeterpunten en kleine aanvullingen, hebben we een aantal fundamentele opmerkingen. Die betreffen de opzet/inrichting van het hele leergebied zoals we het nu voor het eerst kunnen bekijken.

1. Het PO domineert in de uitwerkingen (door onderbouw en bovenbouw te benoemen), terwijl 'oriëntatie op jezelf en je omgeving' een ondergeschoven kindje is in het PO (en de opleidingen). En dan moet je ook de omschrijvingen uit Mens & Natuur erbij optellen. Dit lijkt bij elkaar tot een veel grotere overladenheid te leiden. PO lijkt overschat in de documenten. [los daarvan zou het mooi zijn als er veel meer tijd voor komt]. Wat problematisch is, is dat er geen onderbouwing is bij de manier waarop de leerlijn is ingestoken. Hoe is de progressie ingestoken? Wat zijn hier de uitgangspunten? Moet alles wel bij onderbouw PO beginnen?
2. Vanuit de onderbouw VO geredeneerd met de huidige kernvakken aardrijkskunde en geschiedenis, met op een later moment economie erbij (eventueel als leergebied aangeboden) ontstaat er aan de hand van deze bouwstenen een beeld waar we dit leergebied maar moeilijk in herkennen. De grote opdrachten zijn bovendien zeer ongelijksoortig (denkwijzen en referentiekennis en beide met kennis en vaardigheden uitgewerkt?) en de bouwstenen soms verwarrend of overlappend. Samenhang ontbreekt en herkenbaarheid dus ook.
3. Er is van alles toegevoegd aan het leergebied dat daar (nu) niet in hoort. Er lijkt dus niet ook vanuit de bestaande vakken / huidige M&M geredeneerd? Dit veroorzaakt allerlei problemen. Vanuit jezelf denken, in keuzes denken en denken in betekenis zijn geen denkwijzen die helpen om de kennis over de 'wereld/samenleving(en)' te ordenen, zoals die bij 'mens en natuur' doen om de 'natuur/aarde/fysische omgeving' te ordenen/begrijpen. Hiermee wordt het leergebied diffuus en lijkt meer over 'mens en zingeving/zelfontplooiing' (en de sociaal-emotionele ontwikkeling en dus persoonsvorming) te gaan. Er worden ook inhouden opgevoerd die 'pedagogisch' of 'sociaal-emotionele ontwikkeling' betreffen (het benoemen van je eigen grenzen), of 'psychologisch' of zelfs fysiologisch/biologisch (het brein). Sommige zaken horen breed in het onderwijs, over alle leergebieden heen te gaan, denk aan ethiek. Er wordt heel sterk vanuit een 'ik' geredeneerd, terwijl het over 'mens en maatschappij' moet gaan. In alles is het zeer antropocentrisch en 'kinderen/leerlingen' kunnen alle problemen oplossen.
4. Tegelijkertijd ontbreken er fundamentele elementen en denkwijzen uit die bestaande vakken. Voor aardrijkskunde is dat in 1 zin het denken in mens en omgevingsrelaties op

verschillende schaalniveaus. Ook ontbreken 'leergebied' essentiële denkwijzen zoals denken in actoren en structuren (om het naïeve wereldbeeld uit punt 3 tegen te gaan!). Noodzakelijk om allerlei verschijnselen en ontwikkelingen te duiden. De denkwijzen zijn er veel en ook veel onherkenbaar. In 'denken in tijd en ruimte' zit onduidelijke overlap met de grote opdrachten 1 en 2. De verbinding tussen de denkwijzen/werkwijzen/concepten en vraagstukken ontbreken?

5. Er mist essentieel gereedschap, zoals die economische, culturele, sociale en politieke aspecten van het maatschappelijk referentiekader bedoeld waren? Bijvoorbeeld economische aspecten: handel, import/export, BNP/inkomen, beroepsbevolking (samenstelling), investeringen en geldstromen, vestigingsplaatsfactoren, infrastructuur, economische sectoren. Niets van dat alles, wel: de grondbeginselen van het runnen van een bedrijf', en keuzegedrag (impulsief, gewogen). Dit betwijfelen wij ten zeerste als de kern van inhoudelijke eisen aan leerlingen van 12-14 jaar.
6. De relatie met het leergebied burgerschap is en blijft problematisch. Essentiele mens en maatschappij-inhouden staan daar. Dat kan niet: verdelingsvraagstukken horen bij aardrijkskunde, algemene economie en geschiedenis. Bij bijna alle burgerschapsbouwstenen staat M&M. Komt dit er allemaal bij? De relatie met mens en natuur wordt niet expliciet gelegd voor aardrijkskunde.
7. Ook de vraagstukken – globalisering en duurzaamheid – krijgen te beperkt invulling. Bij Mens & Maatschappij (en Mens & Natuur) moet de kennis staan (eventueel vanuit de andere bouwstenen) waarmee je iets begint te begrijpen van vraagstukken over water, energie, mobiliteit, voedsel, armoede / ongelijkheid, migratie. Het niet benoemen van deze vraagstukken is zwak. Het gevaar is dat het straks over het uitbannen van plastic bekertjes op school gaat, zonder iets te weten van waar het werkelijk om gaat (ons leven in het Antropoceen). Bij burgerschap kan dan staan hoe je jezelf verhoudt tot deze vraagstukken en de ideeën die daarover bestaan? Waar wordt de relatie gelegd met Mens & Natuur? Waarom zijn het daar pijlers of nu perspectieven?
8. Voor aardrijkskunde is het zoeken naar de belangrijke inhouden om de wereld te begrijpen. Zo staat 'de stad' nergens, terwijl dat het schaalniveau van deze tijd is, waar de meerderheid van de wereldbevolking in woont en waar alle vraagstukken van deze tijd aan de orde en bij elkaar komen. Ook de ruimtelijke inrichting en de leefomgeving (denk aan de aankomende omgevingswet) is niet eenvoudig terug te vinden, tenzij er nog van alles bij grote opdracht 1 bij te verzinnen valt. De leefomgeving (eigen omgeving, inrichting, erfgoed, samenleven, met alle vraagstukken die daarbij horen) ontbreekt en zou een volwaardige grote opdracht kunnen zijn (die het stukje van welzijn dat in het leergebied hoort kan opnemen). Of, als dat onwenselijk is, dan in ieder geval een 3^e bouwsteen bij 'plaats en ruimte' moeten zijn? Ook bevolking (groei, krimp, migratie etc.) verdient meer aandacht, mede doordat dit noodzakelijke kennis is voor vraagstukken van duurzaamheid en globalisering.
9. Voor het vak blijft het een bijzonder lastige zaak: de twee pijlers (zie bv examenprogramma h/v) zijn 'systeem aarde' (met zijn endogene en exogene processen) en 'systeem wereld' (met economische, culturele en politieke globalisering) van waaruit je vraagstukken van duurzaamheid en verdeling kunt bestuderen. Voor de herkenbaarheid voor docenten zou je toch op z'n minst verwijzingen naar het schoolvak moeten maken?
10. Het geheel overkijkend, is er van alles toegevoegd aan het leergebied, terwijl de opdracht was de essentie vast te leggen. Daarnaast ontbreekt vernieuwing die uit de bestaande

vakken komen. Veel van wat er staat voor aardrijkskunde (en ook de andere vakken) is heel traditioneel. Er zijn interessante en relevante ontwikkelingen in het vakgebied die geen plaats krijgen.

De huidige set bouwstenen doet ons – in deze vorm - twifelen aan de basis hiervan voor een evenwichtige uitwerking in kerndoelen voor het leergebied en in het bijzonder het schoolvak aardrijkskunde.

Het leergebied Mens & Maatschappij bestaat in het PO en de onderbouw VO in de kern uit de brede vakken aardrijkskunde en geschiedenis. Daarmee leren de leerlingen een beeld van de wereld / samenleving opbouwen (en de relatie tussen mens en (fysieke) omgeving en mens en (sociale omgeving) samenleving), vanuit tijd (verleden – heden – toekomst) en vanuit ruimte (dichtbij – veraf, mondiaal – regionaal – nationaal – lokaal). Bij die bestudering van de wereld gebruiken deze schoolvakken allerlei dimensies (in samenhang) en een bijbehorend begrippenkader, sociaal, economisch, politiek, cultureel en ecologisch. Ze bestuderen vraagstukken waarbij startend vanuit het schoolvak, ook andere disciplines worden aangehaakt. In de bovenbouw van het VO krijgen meerdere disciplines hun eigen schoolvak. Het is dus goed dat ook deze vakken meekijken en praten over wat er in de onderbouw gebeurt/moet gebeuren. Door de grote opdrachten bij Mens & Maatschappij (en Burgerschap!?) niet in dit perspectief te zien, maar als losse eenheden vanuit allerlei verschillende denkrichtingen vulling te geven, verliezen we het zicht op de samenhang en het doel van het leergebied. In de onderbouw VO geldt bovendien dat leerlingen ook de 'vaktaal' moet gaan leren begrijpen en dus de perspectieven herkennen, en dat dus ook de verwijzing naar schoolvakken belangrijk wordt (ook in het OT document), ook met het oog op de bovenbouw. Waar in het voorliggende document voor het PO een verwijzing naar schoolvakken minder belangrijk lijkt, ook gezien de achtergrond van een docent, is dat in de onderbouw VO van wezenlijk belang, ook voor de herkenbaarheid en het draagvlak.

Reactie op bouwstenen

Hieronder staan een groot aantal bouwstenen voor onderbouw VO van Mens & Maatschappij, waarbij een paar opmerkingen zijn geplaatst. Het geheel is te omvangrijk om bij de/alle verschillende bouwstenen suggesties te geven voor een betere tekst of keuze.

PLAATS EN RUIMTE **B1 wereldbeeld**

PO - OB: *Kenmerken en belevingsaspecten* → Hier meer *kenmerken* noemen. Nu staat er alleen natuur. Dat is erg beperkt. Het gaat ook om aspecten als wonen, werken, recreatie, verkeer, cultuur, landschappen en grondsoorten ook bij jonge kinderen. Zie bijv. tule.slo.nl.

Belevingsaspecten: klinkt wat vaag door alleen het aspect gevaar toe te voegen. Als het gaat om beleving gaat het in feite om een stukje waarderen. Vind ik iets mooi/ lelijk, hoe voel ik me op een bepaalde plaats. M.a.w. het gaat om sense of place, ofwel hun gevoelens, meningen, kennis en betekenis aan plaatsen/ gebieden ontleen. [of hoort dit bij een grote opdracht 'leefomgeving?]

Waar plaatsen liggen en hoe ze ten opzichte van elkaar liggen hoort allebei bij kaartbeeld. In de onderbouw (kleuters) gaat het dan om de mental map van de buurt/ straat en groep 3/4 de eigen omgeving/regio /een mental map van de buurt/ de eigen omgeving.

PO-BB: En op verschillende schaalniveaus kan bekijken. En uiteraard sociale kenmerken als arm & rijk, bevolking, culturen etc. M.a.w. nadere specificering is bij deze bouwsteen belangrijk.

VO: Welke spreidingspatronen, processen en verschijnselen? Klopt de opsomming: verschijnselen, gebieden, patronen en processen op verschillende schaalniveaus?

B2 ruimtelijke ontwikkeling

PO-OB: Niet alleen hoe kunt waarnemen dat, maar ook dat het zo is. Dat gebieden/ plekken veranderen.

PO-BB: Wat mist in deze bouwsteen is het aspect waarderen: wat betekent de ruimtelijke ontwikkeling voor... (ofwel de voor- en nadelen van een bepaalde ontwikkeling voor...).

VO: Welke vraagstukken? En hoe verhouden die zich tot wat elders staat?

WELVAART, SCHAARSTE EN VERDELING

PO - VO: Deze grote opdracht maakt haar titel niet waar. Het ontbreekt aan de basisconcepten om vanuit een economische dimensie naar de wereld te kijken. Het ontbreekt ook aan de vraagstukken die hierbij horen. De invulling is bijzonder vreemd voor onderbouw: leren over de arbeidsmarkt? Grondbeginselen eigen bedrijf?

Bij deze grote opdracht Producteren en organiseren ligt het accent sterk op organiseren. Het produceren mist; evenals bij bovenbouw PO de aandacht voor de economische sectoren: landbouw, industrie en diensten mist.

WELZIJN

Deze grote opdracht slaat de plank mis. Dit behoort niet tot het leergebied. Terwijl leefomgeving in iets bredere zin wel zou passen. Leren over de gezondheidszorg? Werking van het brein? Als nodig, bij biologie? En als nuttig bij het lesgeven aan pubers, dan in de didactiek/pedagogiek. Dit 'goede gedrag', hoort overal thuis, niet in M&M in het bijzonder.

Wat hier beschreven staat hoort sterk onder wat nu als gezond en redzaam gedrag wordt bestempeld en is onderdeel van mens en samenleving. En is ook sterk pedagogisch ingekleurd. In het PO is dit meestal ondergebracht bij N&T (biologie).

Tussen de regels door is de invloed van/ de aandacht die er uitgaat in het PO naar sociale vaardigheidstrainingen/ pesten. Net zoals allerlei trends een plekje lijken te moeten hebben in het nieuwe curriculum lijkt dit ook het geval voor dit soort trainingen.

Een van de doelstellingen is het tegengaan van de overladenheid, hier ligt overladenheid en versnippering op de loer.

ETHIEK

Ook hier grote twijfels bij de positionering in het leergebied. Weinig uitgewerkt (leren over geluk?). Terwijl de waarden achter keuzes, bijvoorbeeld in de ruimtelijke inrichting van het land (spreiden of concentreren, voorrang aan duurzame oplossingen of aan economische winsten etc.) wel belangrijk zijn.

DIVERSITEIT

Ruimtelijke/geografische identiteit bestaat ook en is van belang: vinden we ons zelf Tilburger, Brabander, Nederlander of Europeaan? En wanneer/waarom dan? En wat zijn gelaagde identiteiten? Ook gebieden gebruiken identiteiten om burgers, bezoekers en bedrijven te trekken/ af te stoten.

B1 Mensbeeld en identiteit

PO: Valt onder de grote opdracht diversiteit. Deze term zien we verder helemaal niet meer terug in de bouwsteen. Diversiteit uit zich in de samenleving: we zien dat terug in de inrichting van de ruimte bijvoorbeeld.

B2 Cultuur

VO: Cultuurgebieden?

PO: verschillende cultuurgebieden op de wereld (bovenbouw PO), maar ook hoe verschillende culturen leven in de stad, waaraan je dat kan zien (winkels, gebedshuizen, de mensen die op straat lopen etc.

MACHT EN GEZAG

B2: is geen Mens & Maatschappij waar het gaat om benoemen van eigen grenzen, verslaving etc. Verder zit er inhoud die bij burgerschap hoort: invloed uitoefenen. Zoals veel bouwstenen staat ook hier van alles wat: waarom dit?

B3: Hier mist waar het gaat om de bovenbouw PO expliciet de aandacht voor de **gevolgen** van de internationale conflicten: migratie/ vluchtelingenstromen.

GLOBALISERING

Niveau van de verschillende aandachtspunten verschilt.

Beschrijvingen in de bouwstenen zijn vaak nog niet correct, bijvoorbeeld de eerste zin globalisering: 'globalisering is een verzamelterm voor een set aan processen die er samen voor zorgen dat mensen een groeiend besef (??) hebben van versterkte banden...' etc. Vervolgens staat bij burgerschap een andere definitie.

DUURZAME ONTWIKKELING

Leerlingen zouden hierbij kennis moeten opdoen over een aantal vraagstukken van duurzame ontwikkeling voordat de aandacht alleen maar uitgaat naar de eigen leefstijl. Het is nog te vaag.

Bij deze bouwsteen ligt het accent op het milieu ofwel planeet, een van de drie elementen van de triple P: people, planet, profit/prosperity. Zeker bij het onderdeel M&M horen ook de andere twee aspecten van duurzaamheid in deze bouwsteen thuis. Het Antropoceen is een toevoeging waard.

TECHNOLOGIE

Hoe technologie een rol speelt in de inrichting van de ruimte ontbreekt. Denk aan mobiliteit/transport/congestie (inrichten van de stad met de auto centraal? Of juist de fiets en aansluiting tussen verschillende modaliteiten?), of zoals laag Nederland is opgebouwd (molens, polders, waterkeringen, sluizen, allemaal technieken). Technologie levert trouwens ook problemen op... niet alleen / zozeer 'oplossingen'. Verbonden ook met globalisering (grote technologische doorbraken) en duurzaamheid (technological fix).

DENKWIJZEN

De denkwijzen kun je niet ook op dezelfde wijze in kennis en vaardigheden doelen omschrijven. De denkwijzen zouden beter ingeperkt en anders omschreven kunnen worden voor PO en wat specifiek en vak-gerelateerd voor VO. Zie eerdere opmerkingen hierover.

WERKWIJZEN

Hier missen vakspecifieke vaardigheden.